
MAKEDONSKO-CRNOGORSKE KULTURNE VEZE S KRAJA XV I POČETKOM XVI VIJEKA

Valentina Mironska-Hristovska

The author analyses the Montenegrin-Macedonian cultural connections which started with Đurađ Crnojević and can be traced in five transversals: printing of incunabula at the printing house of Cetinje; Božidar Vuković and his printing office in Venice where the Macedonian printer Jakova from Kamena Rijeka worked; the library of Karo Trifun in Skopje, and his cooperation with Jerolimo Zagurović, and the following period until present day.

Kultura je pokretačka snaga sveukupnog ljudskog društva. Postoji niz teorija o njenom razumijevanju i tumačenju, stavova iz najdalje prošlosti, ali su dobiti od kulture prije svega zavisili od društvenih, političkih i ekonomskih prilika. Kulturni proboji često su bili revolucionarni, radikalni i njima je stvarana nova kultura. Slažem se u cjelosti sa mišlju Koste Racina da nova kultura: „nastaje jedino poznavanjem kultura stvorenih kroz cjelokupan razvoj čovječanstva i preporodom te kulture. Nova kultura se ne javlja iznenada i niotkuda, izmišljanjem ljudi koji

sebe smatraju specijalistima za nove kulture. To je potpuna besmislica! Nova kultura treba da se javi prirodnim razvojem onih rezervi znanja koje je do sada dalo čovječanstvo... Potrebno je preuzeti svu dosad stvorenu kulturu i od nje izgraditi novu“¹.

Ovu njegovu misao stalno ponavljam jer u današnje vrijeme, vrijeme globalne kulture, generacije Y, ne želim da zaboravim milenijumski ulog hiljada ljudi (umova) koji su omogućili civilizacijski razvoj čovječanstva. Ja sam, odnosno generacija X, rasla sa ushićenjem prema epohalnom Gutenbergovom otkriću, sa mirisom olova, sa otiskom štampe, sa knjigom i novinama u ruci. Taj osjećaj kod generacije Y ne postoji. Svakako ne smijemo biti zarobljeni u istoriji, ali je ne bi trebalo ni brisati. Neophodno je generaciji Y pokazati da čovjekovo pamćenje ima veću moć od tehnološke, kompjuterske. A to možemo postići manifestacijama kakav je današnji događaj: *Izložba povodom 450 godina od prve knjižare Kara Trifuna u Skoplju – Inkunabule i postinkunabule crnogorskih štamparija Đurađa Crnojevića i Božidara i Vićenca Vukovića*. Istovremeno im moramo pokazati da je ova vrsta manifestacije snažnija mogućnost za spajanje i učvršćivanje prijateljstva naših dvaju naroda, nego niz tehnoloških alatki (facebook, twitter, snap...). Današnji skup u hramu knjige Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci „Sv. Kliment Ohridski“ omogućio nam je da se vratimo u XV i XVI vijek, u vrijeme kada Crna Gora i Makedonija započinju da šire kulturu kod Južnih Slovena preko štampanih knjiga.

Crna Gora je za vrijeme vladavine Đurađa Crnojevića bila jedina slobodna zemlja na ovim prostorima. Zbog toga je gospodar Zete činio napore da sačuva slobodu, da je ekonomski razvije, da širi progresivne ideje, prvenstveno o pravu na

---

¹ Раџин, Солев Кочо : *Проза и публицистика*, Наша книга, Скопје, 1987, str. 159.

slobodu i samobitnost preko prosvjećivanja naroda. Pritom je Crnojević imao podršku Venecije, pa „Stepen kulture u Crnoj Gori tog razdoblja mora da je bio veoma visok zahvaljujući vezama sa Venecijom. Crnojevići su osnovali na Cetinju prvu štamparsku radionicu na Balkanskom poluostrvu“².

Vladar Crnojević se otvaranjem štamparije zalagao za realizaciju epohalnog otkrića na koje se u istoriji gleda kao na pojavu novog oružja, i to upravo nakon štampanja prve knjige – Biblije (1452–1455) a posebno nakon štampanja propagandnih letaka. Otvaranje štamparije na Cetinju išlo je u korak sa evropskim centrima. Ona je sa radom otpočela 1493. godine, poslije onih u Majncu (1445), Strazburu (1450), Kelnu (1465), Subaku (Italija, 1465), Krakovu (1465), ali i prije onih otvorenih u Senju (1494), Solunu (1515), Berlinu (1540), Beogradu (1552), Moskvi (1564), Kembridžu (1639), Njujorku (1693), Carigradu (1726) (Georgijevski, 1972:7–12) itd. Zato je cetinjska štamparija, u kojoj su počele da se štampaju knjige na slovenskom jeziku, s pravom dobila epitet prve štamparije kod Južnih Slovena. Ujedno štamparija predstavlja nit preko koje započinje čvršće građenje makedonsko-crnogorskih kulturnih veza.

Tačnije, crnogorsko-makedonska kulturna veza koja započinje sa Đurađom Crnojevićem, njegovom štamparijom i u njoj odštampanim knjigama, i poslije više od pet vjekova omogućava kulturni događaj koji nas povezuje i objedinjava. Sve mi to daje povoda da istaknem da ono što je započeo Crnojević i što je, na jedan način, našlo realizaciju kod Kara Trifuna, govori o tome da njihovo djelo, pored toga što ima veliki značaj za makedonski i crnogorski narod, ima i poseban značaj za južnoslovenske narode. Njihovo djelovanje i povezanost ću razmatrati preko pet transverzala.

---

² Dvornik, Frensis: *Sloveni u Evropskoj istoriji i civilizaciji*, CLIO, 2001, str. 293.

Prvu transverzalu predstavlja prva štampana knjiga u cetinjskoj štampariji *Oktoih* iz 1494. godine, čiji se primjerak upravo čuva u trezoru naše Nacionalne i univerzitetske biblioteke „Sv. Kliment Ohridski“ u Skoplju. U štampariji Crnojevića odštampano je pet knjiga: *Oktoih glas 1-4*, *Oktoih glas 5-8* i *Psaltir sa posljedovanjem* 1494. godine; *Molitvenik* 1495. godine i *Četvoroevanđelje* 1495/96. godine. U našoj Nacionalnoj biblioteci čuvaju se *Oktoih* osmoglasnik, Cetinje, štamparija Đurađa Crnojevića, štampar Makarije iz Crne Gore, koja je pronađena u selu Rilevo – Prilep; *Oktoih* osmoglasnik, pronađen u Lesnovskom manastiru – Probištip, i *Oktoih* koji je pronađen i čuva se u Bitoljskoj mitropoliji. Mjesta gdje su pronađene knjige u suštini govore o popularnosti i rasprostranjenosti knjige.

Nažalost, otkako je Crna Gora izgubila samostalnost, štamparija je prestala sa radom. Započela je migracija crnogorskog naroda. Dio među kojim se našao Božidar Vuković, otišao je za Veneciju. Tamo je našao mogućnost da nastavi započeto djelo Đurađa Crnojevića, pa 1520. godine otvara štampariju preko koje slijedimo **drugu transverzalu** kojom su se odvijale makedonsko-crnogorske kulturne relacije.

Božidar Vuković u predgovorima i pogovorima knjiga ističe da je došao „u zapadne strane italske, u slavni grad Mletke,... od zemlje Dioklitske koja je u predjelima Makedonskim, od grada zvanog Podgorica, koji je blizu grada Dioklitije, koji je nekad sazidao Dioklitijan kesar u ime svoje“, i da se zadržao u Veneciji budući „ne mogući izići u svoje otačestvo radi velikog gonjenja roda hrišćanskog od Ismailićana i radi velikih ratova“³. U štampariji su otisnute knjige *Psaltir sa časoslovom* iz dva dijela (1520), *Liturgijar* (1520), *Molitvenik* (1521, 1536 drugo izdanje), *Oktoih* (1537), *Praznični minej ili Sabornik* (1538), *Molitvenik ili*

---

³ Георгиевски Михаило: *Македонската печатарска дејност (1515/1913)*, Мисла, Скопје, 1972, str. 28

Trebnik (oko 1540). Nakon smrti Božidara Vukovića, oko 1540. godine, štampariju je naslijedio njegov sin Vićenco, koji je po nekoliko puta prešampao knjige koje je objavio njegov otac.⁴

U suštini, i prešampavanjem knjiga ova štamparija je produžila život slovenskoj riječi, produžila pismenu kulturnu tradiciju Južnih Slovena, a ujedno preko nje direktno nalazimo drugu tranverzalu koja povezuje makedonski i crnogorski narod. Veliki broj primjeraka izdanja ove štamparije je pronađen u Kratovu, Kavadarcima, selu Rilevu – Prilep, selu Trebište – Debar, selu Gari – Debar, selu Trojkrsti – Gostivar, selu Benče – Makedonski Brod, Bitolju, Ohridu i drugim mjestima i čuvaju se u Makedoniji. Ovi podaci se mogu vidjeti i u katalogu pripremljenom za današnju izložbu, za koji najveće zasluge ima prof. Mihailo Georgievski.

Sagledavajući ove podatke potvrđuje se da je interes za knjigom i obrazovanjem u to vrijeme bio veliki. Treba istaći da je vladalo posebno interesovanje za izdanja ove štamparije koja su bila veoma rasprostanjena među južnoslovenskim narodima, a naročito među onima pod osmanskom vlašću.

Slijedeći drugu liniju povezivanja nailazimo na još jedan veoma značajan podatak koji nas dovodi do **treće tranverzale** kulturnih veza među našim narodima. To je ime prvog makedonskog štampara Jakova iz Kamene Rijeke koji je sa radom započeo u štampariji Vukovića. Tačnije, Jakov je u Veneciji našao štampariju Božidara Vukovića, nakon čije smrti nastavlja rad njegov sin Vićenco, koji je 1566. godine ponudio Jakovu da u njoj radi. Tako je štamparstvom počeo da se bavi prvi makedonski štampar u Veneciji, Jakov iz Kamene Rijeke. On je u njoj šampao *Časlovac*, u formatu 13 x 8, u kožnom povezu, sa 27 vjerskih crteža i 11 ornamenata.⁵ Knjiga sadrži i pogovor u kojem je Jakov ostavio podatke:

---

⁴ Isto, 28-29.

⁵ Isto, str. 31

„Sa mišlju na velikog Gospoda Boga našeg Isusa Hrista trudih se za ovo pisanje (ja) nedostojni i najmanji među ljudima nazvan Jakov, koji se trudaš mnogo vremena i godina o ovom djelu kao svetoj knjizi.

Dođoh iz Makedonije moje otadžbine i dođoh u zapadne strane blizu starog Rima u grad Veneciju i tamo nađoh stare kalupe Vojvode Božidara, njegovog sina Vićenca, dosta vremena nekorišćenih i počeh da pišem ovu malu knjigu Časlovac tokom cijele godine od septembra do avgusta... Namjeravam da napravim nove kalupe...

Ja Jakov rodом iz mjesta nazvanog Kamena Rijeka (današnja Makedonska Kamenica), koje se nalazi u podnožju Osogovskih Gora blizu Kalajskog grada (misli se na Čustendil), iz svještениčkog plemena poznatog u ovom kraju od davnih vremena“⁶. Jakov je za samo tri ipo mjeseca, od petnaestog maja do tridesetog avgusta 1566. godine, odštampao priručnu, bogoslužbenu knjigu *Časlovac*, koja je služila za svakodnevnu upotrebu svakom svještenuku, ili kako je i sam zapisao „s'tavah na v'saku potrebu“.

Jakovljevi cilj kao i Božidara i Vićenca Vukovića bio je da odštampaju još jedno korisno djelo za svoj, i za bratske narode; da bude kao i prethodna djela iz ove štamparije koja su bila široko rasprostranjena i popularna među narodima pod osmanlijskom vlašću.

„ ... i počeh pisati ovu malu knjigu, časlovac godišnji s čitanjem za mjesec svaki. Do mjeseca avgusta, tropari i kondaci svakodnevni i psalmi večernji, jutarnji i časovi svi po redu , i pashaliju Ćirilovu, i paraklis bogorodice, i sve katavasije, i slave za svu godinu i pripjeve i pjesme Mojsijeve...“.⁷ Pogovor je obogaćen podatkom da „Mislim sačiniti novu božestvenu knjigu

---

⁶ Isto, str. 30

⁷ Поленаковиќ, Харалампие, *Избрани дела*, 6, Македонска книга, Скопје, 1989, str. 14

na slavu trojedinog boga za pjevanje pjesmama u svetim crkvama“,⁸ no da li je ostvario ovu svoju zamisao nije nam poznato. Štamparija Božidara Vukovića u kojoj je radio Jakov iz Kamene Rijeke radila je do 1597. godine.

Četvrta transverzala koja je objedinila naše narode, kojom se kretala makedonsko-crnogorska kulturna veza, jeste prodaja knjiga iz ove štamparije u prvoj makedonskoj knjižari Kara Trifuna u Skoplju.

U XVI vijeku Skoplje je bilo jedno od najpoznatijih trgovačkih centara u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. Preciznije dio Balkanskog poluostrva koje je bilo pod osmanlijskom vlašću imao je jako razvijene trgovačke veze sa zapadnim svijetom i to preko Skoplja, Sofije i Novog Pazara. Ove relacije posebno karakterišu XVI vijek, period koji je omogućavao intenzivnije kontakte sa drugima. Ovaj period je značajan po tome što je narodima bilo omogućeno očuvanje svojih vjerskih svetišta koja su u suštini bila glavni nosioci identitetskog opredjeljenja naroda. Usljed autonomnog karaktera crkve, koji je bio potvrđen garancijama datim šerijatskim zakonom, sačuvani su narodni i vjerski običaji i njegovano rukopisno nasljeđe crkvenoslovenskog jezika. To je period nezavisnosti Ohridske arhiepiskopije od Porte, čija je moć potvrđena širenjem dijaceze u najširim razmjerama. Slijedeći rad Jakova iz Kamene Rijeke nameće mi se misao da je njegov odlazak u Veneciju povezan sa potrebom crkve, koja u tom periodu nije bila samo vjerska, već i obrazovna institucija. A upravo u tom periodu Ohridska arhiepiskopija imala je snažan uticaj i poziciju, koju je između ostalog dugovala i crkvenoj diplomatiji koja je značajno napredovala u vrijeme patrijarha Prohora, koji je među pastvom „bio hvaljen“ kao čuvar i zaštitnik autokefalnosti i makedonskog karaktera Ohridske crkve. On je posjedovao „urođenu diplomatsku vještinu“ i dar

---

⁸ Isto, 15

„da besjedi“ o pitanjima duhovne nezavisnosti i suvereniteta Ohridske crkve, oko čega nikada nije pravio kompromise. Među crkvene sporove i konflikte rješavao je smireno, diplomatskim sredstvima, i takoreći uvijek izlazio kao pobjednik. U odnosima sa državom „nastupao je mudro i odmjereno“, sa visokim stepenom odgovornosti i „razumijevanja za državne stvari“, čime je pridobio naklonost Visoke porte i Sultana.

Ujedno patrijarh Prohor je svojom mudrom politikom i strategijom doprinio da u to vrijeme Ohridska arhiepiskopija dobije čelnu poziciju i među pravoslavnima na Balkanu i Evropi, pri čemu su joj izvjesno vrijeme bile potčinjene i pravoslavne opštine u Dalmaciji, Veneciji i u Italiji (Sicilija, Apulija i Kalabrija). U tom periodu Ohridska dijaceza se prostirala na dotad najvećoj teritoriji. Odatle svakako možemo tražiti i kulturne veze između Makedonije i Venecije. Nažalost u kasnijem periodu, od XVII do XVIII vijeka, za prevlast nad pravoslavnim crkvama na Balkanu izborila se Grčka patrijaršija. Pritom se odigrao čin ukudanja Ohridske arhiepiskopije (1767) čime je makedonski narod u nastupajućim, ključnim istorijskim događajima ostao bez svoje institucije preko koje se u Osmanskoj imperiji dolazilo do priznavanja naroda. Nažalost ukidanje Ohridske arhiepiskopije ima za posljedicu nepriznavanje Makedonske pravoslavne crkve od strane drugih crkava, do današnjeg dana.

Ali da se vratimo u XVI vijek kada je Osmanska imperija učvrstila svoju poziciju dolaskom na prijesto sultana Selima I i njegovog sina Sulejmana, i to skoro na svim poljima: ekonomskom, vojnom, kulturnom i diplomatskom. Tako su po prvi put 1536. godine, poslije nekoliko političkih akcija od strane Ibrahim paše, Sulejmanovog vezira, uspostavljeni diplomatski odnosi sa Francuskom, i usmjereni protiv zajedničkog neprijatelja – Habzburga. Nasljednik Selim II (vladao od 1566) nije bio sposoban kao otac, ali njegov vezir

Mehmed-paša Sokolović nije dozvolio da se to primijeti. Vladavina ove trojice sultana predstavlja vrh osmanskog širenja na Balkanu, srednjoj Evropi, Sredozemlju i Bliskom Istoku. Njih ne obilježava samo osvajanje, već i jačanje državne organizacije, koje je započelo Selimom, što je osobito sprovodio Sulejman „Zakonodavac“, Kanuni.⁹

Za nas su ovi podaci značajni jer je Sulejmanov period vrijeme kada su svoj rast doživjele umjetnost, nauka i književnost. Sve je to uticalo na kulturni razvoj naših prostora. To nam potvrđuju i zapisi Evlije Čelebije kod kojeg nalazimo da istoričari o Skoplju bilježe da je u evropskom dijelu Osmanskog carstva. „To je utvrđen grad, čvsta i jaka utvrda sa dvostrukim bedemima. Gradska kapija i bedemi izidani su od klesanog kamena, koji se sja kao da je politiran. Tolika prefinjenost i umjetnost u obradi kamena ne može se vidjeti ni u jednom drugom gradu. ... To je visok grad i šedadovska građevina petougaoznog oblika. Bedemi, kojima je sa svih strana opasan grad, visoki su do pedeset aršina. Grad je okićen sa sedamdeset bastiona... Grad ima tri demir-kapije, koje su okrenute na jugoistočnu stranu, a u predvorju svake visoke kapije nalaze se mnogi stražari. Vrata i zidovi toga predvorja okićeni su raznim oružjem i alatom za oružje. Tu nema položaja koji bi dominirao gradom, a sam leži na vrlo visokim liticama, tako da se sa njega vidi cijelo polje. Sa zapadne strane teče rijeka Vardar. Na toj strani ima jedan put koji iz grada vodi kroz pećine „Vodenoj Kuli, koja se nalazi na obali rijeke. ... Na istočnoj, jugoistočnoj i sjevernoj strani grada nalazi se dubok opkop od oštih litica. Na toj strani, pred kapijom, nalazi se drveni most preko opkopa.“¹⁰ U putopisnim bilješkama Čelebije zabilježeno je da

---

⁹ *Istorija Osmanskog carstva*, priredio Rober Mantran, CLIO, 2002, str. 188-189.

¹⁰ Čelebi, Evlija: *Putopis*, Odlomci o jugoslovenskim zemljama, preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, str. 280-281

je u gradu bilo 10.060 prelijepih kuća, prizemnih i na sprat, izgrađenih od tvrdog materijala: „To su pravi dvorci u dobrom stanju, pokriveni crvenom ćeramidom“. U svojim bilješkama o Skoplju Čelebija nam daje podatke i o spomenicima kulture, poput Sultan-Muratove džamije, u čijem sastavu se nalazila i najpoznatija medresa u Skoplju. Čelebija među prvima ističe i Sat-kulu o kojoj bilježi da „se nalazi pred Gornjim gradom blizu Careve džamije, a liči na minaret. Otkucaji njenog sata čuju se iz daljine jednog dana hoda, ali glas mu je vrlo strašan. I toranj te sat-kule je vrlo interesantan.“¹¹ Opis čaršije nam daje i urbanu sliku Skoplja: čaršija ima 2.150 dućana, trgovce i bazare izgrađene od tvrdog materijala, ukrašene svodovima i kupolama. Sokaci su bili kaldrmisani i veoma čisti, a svaki je dućan bio ukrašen zumbulima, ljubičicama, ružama, jorgovanima i drugim vrstama saksijskog i vaznog cvijeća. Ističe se da je bilo puno učenog svijeta, velike gospode: „To je gnijezdo pjesnika i stjecište derviša. Njegovi stanovnici su majstori uživanja. Ljubav i sevdah su kapital njihovih zaljubljenih srdaca.“¹² Čelebija pravi poređenje sa drugim gradovima, pri čemu je zapazio da ljepote Skoplja „jezici i pera nemoćni da opišu“¹³. Gradsko stanovništvo su činili trgovci, službenici i zanatlije. „Na glasu im je čoha i rukavice od sukna, vezeni šareni jastuci i zavjese od basme, tako da se oni ne nalaze ni u Persiji“¹⁴, a od hrane izdvaja jagnjeće pečenje, riblju kapamu, jabuke, dunje, šljive, medovinu sa mirođijama, ekstrakt pelina, sok od malina i slatko vino – širu.

Kao što sam već istakla, u XVI vijeku Skoplje je bio jedan od najpoznatijih trgovačkih centara u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva, za šta su velike zaskuge imali i brojni trgovci iz

---

¹¹ Isto, str. 285

¹² Isto, str. 287

¹³ Isto, str. 284

¹⁴ Isto, str. 285-286

Kotora, Dubrovnika, Venecije, Jevreji itd. Prema kotorskom biskupu M. Biciju broj stanovnika procjenjivan je do 200.000. Postoji niz zapisa brojnih putopisaca sa različitim podacima, ali se u jednom svi slažu da je u Skoplju posebno bila razvijena kožarska industrija i izvoz kože, kao i žita, mesa, meda, voska i drugih proizvoda koji su se izvozili karavanima preko Dubrovnika, Venecije, Italije ka Zapadnoj Evropi¹⁵. U Skoplju je postojala stara dubrovačka kolonija. Nastanjivali su se i italijanski trgovci koji su kupovali zemlju i uzgajali lozu, a potom izvozili vino. Oni su rukovodili i prvom apotekom u Skoplju, početkom XVI vijeka.

U tom bogatstvu različitih vrsta proizvoda, mirisa i ukusa, „u jednoj uskoj ulici,... na lijevoj obali Vardara, u šestoj – sedmoj deceniji XVI vijeka postojala je jedna za to vrijeme, dosta neobična trgovačka magaza, koja nije prodavala niti kožu, niti vosak, ni žito, već prodavaše – a možda i zajedno sa njima – i knjige!“¹⁶ To je knjižara Kara Trifuna. Svi su jednoglasni u ocjeni, da glavna zasluga za njeno otvaranje pripada trgovačkim vezama, posebno sa Venecijom, pri čemu bih ovom uticaju i dodala mogući uticaj Ohridske arhiepiskopije, koja je vodila računa o obrazovanju i brinula o štampanju i plasmanu knjiga. Značajno je i što u XVI vijeku imamo veoma veliko interesovanje za štampanim knjigama na ćirilici. Za njihov plasman bilo je neophodno odgovarajuće mjesto. Skoplje je zbog geografskog položaja i trgovačkih veza sa zapadnim svijetom preraslo u trgovački centar u središtu Balkana. Stoga je ovaj grad bio najpogodnije mjesto za otvaranje prve makedonske knjižare, koja je ujedno postala i glavni centar za širenje štampanih ćirilčnih knjiga kod Južnih Slovena. Postoji

---

¹⁵ Михајло Георгиевски: *Македонска печатарска дејност (1515/1913)*, Мисла, Скопје, 1972, str. 32-33

¹⁶ Харалампие Поленаковиќ, *Избрани дела*, 6, Македонска книга, Скопје, 1989, str. 6

niz zapisa brojnih putopisaca sa mnoštvom informacija, ali se svi slažu da je u Skoplju posebno bila razvijena kožarska industrija i da se iz njega obavljao izvoz koža, žita, vune, mesa, meda, voska i drugih proizvoda. Izvoz ovih roba odvijao se karavanima koje je put vodio od Skoplja preko Dubrovnika i Venecije, Italije ka Zapadnoj Evropi. U to vrijeme „Skoplju je imalo staru dubrovačku koloniju i italijanske trgovce. Iz vremena kada je Kara Trifun otvorio svoju knjižaru u Skoplju, postoji jedan dokument koji se čuva u venecijanskom arhivu, u kojem anonimni saputnik emisara Antonia Barabra, saopštava u svom dnevniku iz 1556. godine sljedeće: u gradu Skoplju nazazi se ogromna količina koža, koje su glavni trgovački artkal, tamo ima puno voska, koji Alesio šalje za Ankonu i Veneciju. Tamo živi puno Jevreja, a među hrišćanima ima i Dubrovčana“¹⁷. U ovom kontekstu ću iskoristiti i podatke koje prilaže H. Polenaković da su neki dubrovački trgovci kupovali velike komplekse zemlje na kojoj su uzgajali lozu, a potom izvozili vino; da je Dubrovčanin rukovodio prvom apotekom u Skoplju, početkom XVI vijeka; da je u XVI vijeku u Skoplju postojala kovnica novca; da su kotorski trgovci aktivno radili i bili ozbiljni konkurenti dubrovačkim i venecijanskim trgovcima na Balkanu.¹⁸

Povodom porijekla Kara Trifuna kao i o njegovoj knjižari, u nauci postoji niz otvorenih pitanja. Još uvijek nije utvrđeno da li je Kara Trifun bio Skopljanac ili trgovac iz Primorja. Jedna od pretpostavki o porijeklu Kara Trifuna daje Haralampie Polenaković koji pedesetih godina prošlog vijeka istražuje arhive u Zadru i Kotoru, pri čemu ne dolazi do konkretnih podataka. Zato on polazi samo od hipoteze da je Jerolim

---

¹⁷ Михајло Георгиевски: *Македонска печатарска дејност (1515/1913)*, Мисла, Скопје, 1972, str. 32-33

¹⁸ Харалампије Поленаковиќ, *Избрани дела*, 6, Македонска книга, Скопје, 1989, str. 6

Zagurović, koji je bio iz Kotora, povjerio svoja izdanja sugrađaninu, odakle proizilazi mogućnost da je Kara Trifun bio iz Kotora. Tome se pridodaje i činjenica da je sv. Tripun bio zaštitnik Kotora, radi čega je skoro u svakoj kući barem po jedan član porodice nosio upravo ime Trifun (Tripun), kao što je u Dubrovniku najčešće ime bilo Vlaho (u čast zaštitnika grada sv. Vlaha) ili pak u Ohridu najčešće Klime i Naum u čast svetitelja Klimenta i Nauma Ogridskih.¹⁹

Nauka nije utvrdila da li su u knjižari Kara Trifuna prodavane samo knjige štampane u venecijanskim slovenskim štamparijama ili je prodavan i drugi knjižarski i crkveni materijal, kao i italijanski papir. Nauka sa sigurnošću zna da je u to vrijeme, a i ranije, u Makedoniji postojao veći broj primjeraka knjiga iz raznih venecijanskih slovenskih štamparija, kao da je imalo puno rukopisnih knjiga za koje je bio potreban papir. Štampane knjige, papir i drugi knjižarski materijal je bio donošen u Makedoniju iz italijanskih gradova od trgovaca, a pristupačnost ovog materijala omogućavala je upravo knjižara Kara Trifuna. Da bi naučno utvrdili i potvrdili sveukupni rad i lokaciju ove naše kulturne institucije, nažalost nedostaje više detalja. Dostupne podatke o knjižari Kara Trifuna imamo zahvaljujući prof. M. Georgievskom i prof. H. Polenakoviću koji je zabilježio da se nalazila na lijevoj obali Vardara, u jednoj trgovačkoj radnji.

Peta transverzala koja potvrđuje kulturnu saradnju među našim zemljama jeste saradnja između Jerolima Zagurovića i Kara Trifuna. Koterski vlastelin Zagurović 1569–1570. godine u Veneciji otvara štampariju sa ciljem afirmacije štampanih knjiga odnosno da zadovolji potrebe za knjigama kod balkanskih Slovena, kao i da nastavi djelo Božidara Vukovića i njegovog sina Vićenca. U njegovoj štampariji je odštampana knjiga *Psaltir sa posljedovanjem* u čijem pogovoru nalazimo

---

¹⁹ Isto, str. 9

pouzđano svjedočanstvo o radu knjižare Kara Trifuna. U njemu je napisano:

„I ako neko osjeti potrebu za svetim (crkvenim) knjigama, da (se zna) sve one su prenešene u mjesto Skoplje kod Kara Trifuna“²⁰.

Pred makedonskom i crnogorskom naučnom mišlju otvorena su još mnoga pitanja o kulturno-istorijskim događajima i ličnostima, što nam daje mogućnost za veće razumijevanje i saradnju. Uistinu, veze između makedonskog i crnogorskog naroda imaju mnogo dublje korjene, još od ljubavi crnogorskog (dukljanskog) kneza Vladimira i makedonske princeze Kosare, koji svojim kultom objedinjuju južnoslovenske narode.

Objedinjujući karakter imali su i pripadnici makedonskog preporeda, Žinzifov i Petkovič, koji su bili pod uticajem ideje panslavizma, a pisali su o Crnoj Gori i njenim poznatim ličnostima sa ciljem postizanja slovenskog duhovnog objedinjavanja. Žinzifov je pisao o svakodnevnom životu Crnogoraca, aktuelnim događajima, ustanku u Hercegovini, pri čemu sa velikim simpatijama govori o ustanku Luke Vukalovića koji je Crna Gora pomagala šaljući svoje borce „ljute zmajeve – crnogorske uskoke“; pisao je o sudarima na tursko-crnogorskoj granici; davao pregled rusko-crnogorske istorije, u nekoliko napisa demantovao vijesti engleske i austrijske štampe koje su dezinformisale o prilikama u Crnoj Gori, a pritom pisao i o najnovijoj istoriji Crne Gore kao u napisu „Morning-post i Crna Gora“, *День*, br. 46, od 17. novembra 1862, koji je objavio povodom jedne dezinformacije objavljene u engleskoj dnevnoj štampi, da se Kotor nalazio u Turskoj. Žinzifov je sa oduševljenjem pisao o Crnoj Gori, o tome da je „Crna Gora jedina sačuvala svoju nezavisnost od opšte turske klanice između Crnog i Jadranskog mora; čitave turske armije ginule su u njenim planinama; puno je stradala i sama u toj viševjekovnoj

---

²⁰ Isto, str. 12

neravnopravnoj borbi. Samo rijetki Crnogorci umiru prirodnom smrću: oni ginu u boju sa Turcima...“²¹ Zatim je pisao o rusko-crnogorskim vezama iz vremena Vasilija Petrovića, Petra Prvog, o crnogorskim i italijanskim revolucionarima, smrti vojvode Mirka Petrovića. „Mirko Petrović veliki vojvoda crnogorski“, objavljeno u časopisu Современная летопись, Moskva, br. 34, od 24.09.1867, gdje govori o njegovoj hrabrosti i borbenosti u bitakama kod Žabljaka, Nikšića, Ostroga, „njegova neuporediva neustrašivost i muškost postala je očigledna u boju sa vojskom turskog sultana tokom 1852. godine kod župskog manastira „Sveti Luka“...“, a potom kod manastira „Svetog Vasilija“ itd. Žinzifov napis završava riječima „Južni Sloveni će uvijek pominjati ime grahovskog heroja. Mir tvojem prahu, hrabri ratniče!“²²

U XIX vijeku za istoriju Crne Gore prilično se interesovao i Konstantin Petkovič, koji je kao ruski konzul boravio u Dubrovniku ali je često putovao na Cetinje gdje je imao susrete sa knjazom Nikolom. Petkovič je napisao kratku putopisnu reportažu o „Crnogorc Marku Martinoviću“, kao i knjigu *Crna Gora i Crnogorci*, odnosno *Черногория и Черногорцы*, Очерки К. Петковича. „Досточний сборникъ,, Санктпетербургъ, 1877, Но. 6, стр. 329/448 (1/118).²³ U predgovoru knjizi, Petkovič je između ostalog istakao: „Daleko sam od pomisli da bi moji „Ogledi“ mogli da popune ono što našoj književnosti nedostaje kada govori o Crnoj Gori; ali smijem misliti, da će čitalac u nji-ma naći obilje novih i interesantnih podataka, kojih nema niti u jednom od djela napisanih o Crnoj Gori u posljednje vrijeme“²⁴.

²¹ Харалампие Поленаквиќ, *Избрани дела*, 6, str.607

²² Рајко Жинзифов, *Одбрани творби, приредил Гане Тодоровски*, Мисла, Скопје, 1981, str. 416-419

²³ Ванчо Тушевски, *Студии са браќата Константин и Андреја Петковичи*, Менора, Скопје, 2000, стр. 217-221

²⁴ Гане Тодоровски, *Книга нашинска сиреч славјанска*, Македонска книга, Скопје, 1990, str. 88

Napisano je dosta je redova o prošlosti. Ali ću se ponovo vratiti početnoj misli i zapitati se koliko tačno poznajemo, odnosno znamo prošlost. Koliko mladi, generacija Y, znaju o vrijednosti djela Đurađa Crnojevića, Božidara Vukovića i Kara Trifuna, o vrijednosti pisane, odnosno štampane riječi koja je suštinski imala snagu kulturnog povezivanja makedonskog i crnogorskog naroda, koja nas i nakon 450 godina obavezuje na njihovo slavljenje.

sa makedonskog preveo **Ivan Ivanović**